

І С Т О Р І Я

*Леонід Володимирович Тимошенко,
кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загальної
історії Дрогобицького державного педінституту ім. Івана Франка*

НЕВІДОМИЙ ВАСИЛЯНСЬКИЙ ЖИТТЄПИС МИТРОПОЛИТА МИХАЙЛА РАГОЗИ

Постать Київського митрополита Михайла Рагози (1589-1599) завжди приваблювала дослідників історії української церкви. Прийнявши 1589 р. митрополію, він відновив соборні традиції українсько-білоруського православ'я, а також зробив важливі кроки на шляху реформування церкви. Прилучившись до уніатської партії, провів 1596 р. Берестейський уніатський собор і став першим уніатським митрополитом. Участь у переломних для долі українсько-білоруського християнства подіях (розколі наприкінці XVI ст. Київської митрополії) не принесла Михайлові Рагозі слави, і він залишився для православних митрополитом-відступником, а для уніатів – ієрархом зі слабкою волею. Вочевидь, саме цим пояснюється та обставина, що історіографія постаті налічує лише декілька спеціальних праць, написаних у науково-популярному чи довідково-енциклопедичному плані (15; 16; 20).

Наведемо найхарактерніші оцінки діяльності митрополита. М.Коялович, котрий одним із перших докладно досліджував діяльність М.Рагози, характеризував його як нещасного ієрарха, “заплутаного” в унію, маючи на увазі його хитання між православними й уніатами (12, 110, 132). Падіння духа та слабку волю митрополита відзначали практично всі наступні історики церкви.

Митрополит Макарій (Булгаков) виокремлював такі риси Михайла Рагози, як нерішучість, брехливість та боязливність. Прислужився ж він справі церкви лише своєю потайливістю, двоєдушністю та "найогиднішим фарисейством". Підсумовуючи його діяльність, дослідник писав, що вся вона була "якоюсь в'ялою, ухильною, нерішучою", не відрізняючись ніскільки ревністю та гарячістю. Не був він нібито переконаний в істинності католицької церкви, спасенності та благоугодності унійної справи (Див.: 14, Т.5, 356, 371; Т.6, 179).

Цікавими є міркування Михайла Грушевського, який вважав прилучення Рагози до унійної справи формальним, оскільки останній схилився на бік уніатів під тиском "обробки". Ця обставина спричинила його пізнішу поведінку, для якої була характерна "крайня гіпокрізія, хиткість і боязкість" (6, 577).

С.Семчук та І.Назарко заперечили концепцію нерішучості Рагози, що було, на їх думку, лише тактичним засобом. Невизначений та ухильний характер мало його загравання з князем К.Острозьким, у питанні ж прийняття унії митрополит був достатньо рішучим. І після Берестейського собору він ревно працював над закріпленням церковної єдності, хоч і перебував у тіні К.Терлецького та І.Потія (16, 14-19; 15, 1-5). Сучасна історіографія, загалом, не надає великого значення діяльності Михайла Рагози. Так, М.Дмитрієв зауважує, що особистість і погляди митрополита маловідомі з огляду на бідність джерел (8, 652). Найвища оцінка постаті подана польським істориком О.Галецьким (19, 91-92).

Вивчення церковної історіографії приводить до невтішного висновку про відсутність наукової біографії Михайла Рагози, адже чимало моментів його митрополичої діяльності не знайшли в літературі скільки-небудь виваженого та обгрунтованого пояснення. Нез'ясованою проблемою є, передусім, запізніле прилучення митрополита до унійного процесу. Б.Флоря та С.Яковенко пов'язують цю обставину з таким же запізнілим прилученням Іпатія Потія, висунувши припущення про зближення їхніх позицій на основі спільності поглядів щодо проведення внутрішньої реформи церкви при опорі на вселенського патріарха (7, 136-137). Проте висловлені міркування потребують додаткової джерельної перевірки та аргументації.

Дослідників у минулому, вочевидь, таки відштовхувала малодоступність та бідність джерельних матеріалів про митрополита, у тому числі й біографічного характеру, що властиве в цілому для долі

всіх церковних ієрархів XVI-XVIIст. У зв'язку з цим пригадуються "Хронологія православних митрополитів руських" з "Патерикону" С.Косова, короткі життєписи василіян з рукописного збірника Л.Кішки, "Походження і життя львівських єпископів грецького обряду" з рукопису А.Левинського та життєписи наступників Рагози – Потія та Рутського (10, 461-472; 17, 105-130, 496-520; 3, 67-105; 22; 21, 135-183). Тож віднайдення В.Ульяновським у рукописах Російської Національної бібліотеки невідомої "Генеалогії митрополитів Київських" викликала зацікавлення (11, 208-210).

Нам удалося відшукати ще один польськокомовний список "Генеалогії" в колекції єпископа Павла Доброхотова, яка зберігається в архіві Санкт-Петербурзького відділення Інституту історії РАН. Список Національної бібліотеки закінчується заголовком до життєпису Л.Кішки (2, 203). Знайдений нами список, загально датований серединою XVIII ст., міститься в збірці матеріалів з історії унії та монастирів (1, 1-196). Він майже ідентичний спискові Національної бібліотеки, але більш повний, оскільки вміщує й біографію Л.Кішки, головне ж – має повніший докладний титул з цінною інформацією про автора твору та характер його роботи над життєписами митрополитів.

Рукопис має заголовок "Генеалогія митрополитів Київських, котрі залишилися в єдності з Римською Церквою. Також і тих митрополитів реєстр, котрі наслідували Патріархів Царгородських згідно з Грецьким відщепенством від Римської Церкви і множили схизму в Народі Руському. Починаючи від Синоду Флорентійського і від митрополита Ізидора. Аж до відновленої на Берестейському синоді єдності в 1596 році, з наведенням усіх тих митрополитів, котрі вже після цього залишились у послушенстві Римським папам. Написана простим і невмілим пером одним ченцем Чину Святого Василя Великого не стільки для того, щоб хтось з тих листків черпав повну інформацію про церковну ієрархію, як тому, що йому перебування в келії було нудним без якоїсь праці. І тому ту забаву розпочав близько року Божого 1715 і продовжував далі". Отже, рукопис почато 1715 р. і, ймовірно, закінчено наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XVIIIст. (Лев Кішка помер 1728 р.). Оскільки автор доволі часто посилається на архів Віленського Святотроїцького братства, можна припустити, що він жив і писав свій твір саме там. Особу ж автора встановити непросто, адже в XVIII ст. у кожному

василіянському монастирі було багато освічених ченців окрім офіційних історіографів-літописців і хартофілаксів чи архіваріусів (13, 331).

Важливе місце в “Генеалогії” відведене життєпису Михайла Рагози (1, 13-20), хоч у творі й відсутні початковий період його біографії та власне біографічні дані, що характерне для всієї праці. Автора цікавила, передусім, діяльність Рагози як Київського митрополита. І треба сказати, що життєпис вирізняється доволі високим ступенем інформативності та достовірності. Про це свідчать, зокрема, його посилання на архів Віленського братства, джерельну працю К.Жоховського “Colloquium Lubelskie” (1680), знання творів отців східної церкви, ватиканських хроністів та взагалі подій церковної історії, особливо кінця XVI ст. Обізнаність автора з основними подіями та документальними джерелами унійного процесу XV-XVI ст. вигідно вирізняють його твір від інших праць біографічного жанру, а також літописів, переповнених значною мірою легендарними свідченнями про життя церковних ієрархів.

Життєпис має назву “Михайло Рагоза, митрополит Київський і всієї Русі, котрий з архієпископами, єпископами, архімандритами і цілим духівництвом у році 1596 на соборі в Бересті в церкві Святого Миколая відновив єдність у народі руському, прийняту на Флорентійському синоді”. Значна частина твору присвячена історії розколу церкви в другій половині I-го тис., наświetленій автором у дусі католицької традиції з відповідним набором звинувачень східної церкви та її патріархів у розкольництві. На думку автора, поневолення Візантії турками в XV ст. було карою Божою за відступництво греків від Апостольської Столиці. Полишаючи на боці наведені подробиці перебігу церковного розколу, які для нас є найменш цікавими, зазначимо, що ця частина твору має вигляд богословського трактату з католицьким догматично-канонічним обґрунтуванням унії церков. Згадана обставина дуже зближує життєпис з католицькими полемічними творами XVI-XVIII ст.

Унійний процес періоду пізнього середньовіччя виводиться автором з рішень Ферраро-Флорентійського собору, а також із занепаду Константинопольського центру Вселенського православ'я після завоювання його турками, що мало негативні наслідки і для Київської митрополії. Про згубний вплив zdeградованого Константинопольського патріархату на Русь писав 21.06.1593 р. у

листі до І.Потія князь К.Острозький, який майже дослівно процитований автором. Він правильно зауважує, що саме К.Острозький одним із перших наголосив на негативних наслідках кризи православ'я і зніціював унійні контакти з Римом.

Автор торкається історичних передумов та причин Берестейської унії, акцентуючи увагу на живучості флорентійської традиції в руському суспільстві, а також на кризових явищах у внутрішній структурі руської церкви в XVI ст., зокрема, на згубному втручанні світської влади у внутрішні справи духовництва. До деякої міри негативним було й надання патріаршої ставропігії Віленському братству Святої Трійці, згадане автором. У творі наводяться факти протестів Михайла Рагози проти свавілля світської влади у Вільні на початку 90-х рр. Підсумовуючи погляди автора на причини негарздів у православній церковній організації, можна стверджувати, що він тлумачить їх суто покатолицьки, бачачи лише гріхи греків та їх відщепенство від Риму. На його думку, в доберестейський період Київські митрополити Ізидор, Григорій, Мисаїл та Йосиф Солтан визнали зверхність римських пап, наступники ж їх, підкорившись світській владі, відмовились від єдності.

Порушене автором питання про безумовну юрисдикцію Риму над Київськими митрополитами XV-XVI ст., за винятком Ізидора – учасника Флорентійського собору, є дискусійним. Відомо, що Григорій Болгаринович (1458-1473) не поривав зв'язків із Римом, але повернувся у православ'я; Мисаїл (1476-1480) мав чітку орієнтацію на Рим, проте так і не був затверджений ні папою, ні патріархом; Йосиф II Солтан (1507-1522) взагалі не може вважатися уніатом, оскільки постійно перебував у канонічній залежності від Константинопольського патріархату (18, 43-50, 60-62).

Автор послідовно наводить основні факти унійного руху 90-х років. XVI ст., в яких брав участь Рагоза: першу унійну декларацію чотирьох владик 1590 р.; декларацію 2 грудня 1594 р., яку вже підписали І.Потій та М.Рагоза; рішення Львівського синоду 28 січня 1595 р., які засвідчили згоду на перехід в унію чималої кількості духовництва руської церкви, у тому числі й Г.Балабана, Н.Тура, І.Мосальського та кількох грецьких ієрархів. Цілком слушно наголошено, що духовництво вимагало від польської влади гарантій щодо непорушності східного обряду та церемоній, обіцяючи, що й саме воно буде твердо дотримуватись умов унії. Далі згадується універсал короля від 30.07.1595 р., який гарантував виконання деяких вимог.

Авторові, вочевидь, були невідомі найважливіші унійні документи руської церкви, зокрема, знамениті 33 артикули унії, підписані 1.06.1595 р. Умови унії загально названі ним “священними списками руської ієрархії”. Проте він загалом правильно передає дух унійної ініціативи та характер висунутих умов.

У життєписі згадуються собор у Новгородку 12.06.1595 р., а також маловідома Луцька нарада єпископів 27.08.1595 р. Докладно аналізується декларація-звернення руської церкви до папи Климентія VIII від 12.06.1595 р., якою делегувались до Риму І.Потій та К.Терлецький. Перебування останніх у Римі лише згадується. Повідомляється також про передання папою через делегатів чотирьох листів-привілеїв до Михайла Рагози та руського духовництва.

Далі підкреслено роль митрополита у скликанні та проведенні Берестейського собору, який розпочав роботу 6 жовтня 1596 р. З соборних подій автор виділив утворення опозиції, очолюваної Михайлом Копистенським і Гедеоном Балабаном, а також греком Никифором, названим “волоцюгою”. Перераховано владик – учасників уніатського собору, які піддалися під послух папи римського. Згадано послів папи та польського короля, а також “багатьох” архимандритів, ігуменів, старших монастирів, протопопів, світських капланів, монахів та “інших людей релігії грецької руської, духовних і світських”, які нібито разом з єпископатом прийняли унію. Варто зазначити, що наявний джерельний матеріал засвідчує зворотнє: добре відомо про велику кількість учасників православного собору (антисобору). Склад учасників уніатського собору залишається досі не з’ясованим, за винятком митрополита, владик-уніатів та делегатів із Риму й Польщі. Традиційним для полемічної літератури католицької орієнтації є авторське зображення учасників антисобору як “відщепенців і гвалтівників”, звинувачення їх у колабораціонізмі з єретиками та новохрещенцями, а також обґрунтування законності викляття їх митрополитом.

Для доказу правосильності уніатського собору 1596 р. автор використав привілей Жигимонта 111 від 15.12.1595 р., яким визнавалися рішення уніатів. Зауважимо з цього приводу, що питання правосильності Берестейських соборів ще й тепер остаточно не досліджене (останні спроби наукового вирішення проблеми були зроблені на початку ХХ ст.), як і загалом проблема легітимності Берестейської унії. На наш погляд, зберігає своє значення заввага

Михайла Грушевського, який, говорячи про легітимацію унії урядом Речі Посполитої, визначив статус уніатської церкви перших поберестейських років як церкви “півпротегованої” (6, 618).

У заключній частині автор підбиває підсумки, виділяючи роль Михайла Рагози в укладенні унії. При цьому він стверджує не проголошення, а відновлення єдності, встановленої на Флорентійському соборі, що загалом відповідає сучасним уявленням про унійний процес доби пізнього середньовіччя. Послугуючись матеріалами праці К.Жоховського, автор наводить важливі свідчення про акції масового переходу волинської шляхти на унію в 1598 та 1603 рр. Зокрема, про зібрання 1598 р. говориться, що до Луцька з'їхались представники різних станів, духовних і світських, від різних домів і “фамілій”, які, схваливши Берестейське з'єднання, звернулись до короля і сенату з проханням надати Русі новий календар і т.ін. Повторний з'їзд відбувся 1603 р. у Любліні. Згадані факти, а також підхід до їх наświetлення відповідають напрямкам та результатам останніх досліджень історії уніатської церкви, в яких спростовано усталену в історіографії думку про відсутність значного шляхетського прошарку в структурі уніатської церкви Волині. Так, М.Довбищенко аргументовано довів, що уніатська шляхта Волинського воєводства першої половини XVII ст. була реальним фактором суспільного та релігійного життя цього регіону (9, 12-13). Найсуттєвіший недолік життєпису, окрім вищезгаданих, стосується характеристики самої постаті М.Рагози. Гадаємо, що автор дещо перебільшив його роль в унійному процесі, проминувши період хитань та невизначеності митрополита, який тривав до кінця 1594 р. Імовірно, саме під тиском обставин наприкінці року він виклав свої умови унії (4, 78), які загалом не високо оцінені унієзнавством. Крім того, авторське трактування подій релігійної боротьби в епоху Берестейської унії виглядає досить вузькоконфесійним.

Привертає увагу творчий метод автора рукопису, який, описуючи подію 1603 р., одразу зауважує, що митрополит помер 1599р. Включення ж згаданої дати до часу його митрополитства сталося через власний недогляд автора. Наприкінці він просить вибачення за бідність джерел до біографії митрополита, “без котрих немає змоги знайти далі інші відомості”. Критично оцінивши свою “негідну” працю, “конотовану” з різних авторів, автор рекомендує її читачам за умови, якщо їх задовольнить використане ним коло джерел. На початку “Генеалогії”

стверджується, що вона написана радше для того, щоб скоротати вільний келійний час автора, проте, як бачимо, він сподівався бути прочитаним. У тексті зустрічаються неодноразові звертання до читача і навіть відсилання найбільш зацікавлених до відомих авторів джерел та літератури.

Деякі місця твору наближають його до полемічного жанру, хоча, в загальному, це яскравий приклад уніатської церковно-історичної публіцистики, важлива пам'ятка історіографії XVIII ст. Праця має цілісну структуру, яскравими та оригінальними є авторські звороти. Привертаємо увагу до потреби публікації твору та вивчення усієї "Генеалогії", що налічує 21 біографію, як необхідної умови поповнення джерельної бази історії української церкви.

1. Архів Санкт-Петербурзького відділення Інституту історії Російської Академії Наук. - Ф.52. - Оп.1. - Спр.321, книги.
2. Відділ рукописів Російської Національної бібліотеки, - Санкт-Петербург. - Польськ., Q. - Оп.1. - Спр.160.
3. Центральний державний історичний архів України, - Львів. - Ф.201. - Оп.46. - Спр.31.
4. Акты, относящиеся к истории Западной России. Т.IV. - Спб., 1851.
5. Блажейовський Д. Ієрархія Київської церкви (861-1996). - Львів, 1996.
6. Грушевський М. Історія України-Руси. - Т.5. - К., 1994.
7. Дмитриев М.В., Флоря Б.Н., Яковенко С.Г. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI - начале XVII в. - Ч.1. Брестская уния 1596 г. Исторические причины. - М., 1996.
8. Дмитриев М. Комментарии // Макарий (Булгаков), митр. История русской церкви. - Кн.6. - М., 1996.
9. Довбищенко М.В. Регіональна та соціальна структура уніатської церкви кінця XVI- першої половини XVII ст. / На матеріалах Волинського воєводства/. Автореферат... канд. істор. наук. - К., 1998.
10. Извлечения из сочинения Сильвестра Коссова "Patericon, abo żywoty świętych ojców pieczarskich" // Архив, относящийся к истории Юго-Западной России, изданный Временною Комиссиею для разбора древних актов. - Ч.1. - Т.8. - К., 1914.
11. Колекція та архів єпископа Павла Доброхотова. Укладач: В.І.Ульяновський. - К., 1991.
12. Коялович М. Литовская церковная Уния. - Т.1. - Спб., 1895.
13. Крачковский Ю.Ф. Очерки Униатской церкви //Чтения в обществе истории и древностей российских при Московском университете. - 1876. - Кн.3.
14. Макарий (Булгаков), митр. История русской церкви. - Кн.5. - М., 1996; Кн.6. - М., 1996.
15. Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). - Рим, 1962.
16. Семчук С. Митрополит Михайло Рагоза. - Мондер, 1947.
17. Скрутьє П. Життєписи Василян (Виймок з рукописного збірника митрополита Лева Кишки) // Записки Чину Св. Василя Великого. - 1924. - Т.1; 1925. - Т.3.

18. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн.1. – К., 1994.
19. Halecki O. Unia Brzeska w świetle współczesnych świadectw greckich // Sacrum Poloniae Millenium. – Rzym, 1954.
20. Kumor B. Rahoza Michal // Polski Słownik Biograficzny. – Т.30.
21. Szegda M. "Vita Rutschii". Prima Biographia J.V. Rutskyj, Metr. Kioviensis / 1613-1637 // Analecta OSBM. – 1963. – Vol. IV.
22. Żywot męża Bożego, Pamięci Nieśmiertelney Hipacjusza Pocieja, Metropolity caley Ruśi; Biscupa Wladzimierskiego i Brzeskiego // Kazania y Homilie męża Bożego... Hipacjusza Pocieja Metropolity Kijowskiego... – 1714. Typis Monasterij Supraslensis PP. Basilianorum. – Передмова.

Леонід Тимошенко. Невідомий василіанський життєпис митрополита Михайла Рагози. У статті аналізується невідома рукописна біографія Михайла Рагози – першого уніатського митрополита. Зроблено спробу з'ясування атрибуції твору, об'єктивності наведених фактологічних даних; схарактеризовано особливості праці та її місце в літературі біографічного жанру про церковних ієрархів XVII-XVIII ст. Доводиться, що знайдене джерело є визначною пам'яткою уніатської історіографії XVIII ст.

Леонид Тимошенко. Неизвестное василианское жизнеописание митрополита Михаила Рагозы. В статье анализируется неизвестная рукописная биография Михаила Рагозы – первого униатского митрополита. Осуществлена попытка выяснения атрибуции сочинения, объективности приведенных фактологических данных; охарактеризованы особенности труда и его место в литературе биографического жанра о церковных иерархах XVII-XVIII вв. Доказывается, что найденный источник является выдающимся памятником униатской историографии XVIII в.

Leonid Tymoshenko. The unknown basilican biography of Bishop Mykhailo Rahoza. This article deals with the analysis of the unknown manuscripted biography of Mykchailo Rahoza – the first Unia Bishop. An attempt has been made to establish the attributics of the biography, the authenticity of the origin; the characteristics of the paper is given and its place among the biographical genre works about the church hierarchs of the XVII-XVIII centuries. It has been proved that the given origin is regarded to be a remarkable relic of the Unian historiography of the XVIII century.